

як дереваційні зміни компонентів, не практикується обома авторами. А ось дистантне розташування компонентів у Павла Гірника відсутнє, а Ігор Римарук успішно ним послуговується.

Особливо активно Ігор Римарук практикує прийом фразеологічного натяку, а Павло Гірник віддає перевагу лексичній субституції.

До семантичного способу трансформації досліджувані поети фактично не звертаються.

Треба зауважити, що всі випадки перетворень фразеологізмів у поетичному мовленні авторів – це процес цілеспрямованого оновлення їх відповідно до ідейно-художніх завдань, які розв'язуються в художніх творах.

Список використаних джерел

1. Анісімова Н. П. Художні моделі поетичної історіософії Ігоря Римарука [Електронний ресурс] / Н. П. Анісімова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – 4. – С. 5-19. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc...4.../2.pdf
2. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 155 с.
3. Гірник П.М. Посвітається (поезії) / П.М. Гірник. – Хмельницький: Вид-ство Алли Цюпак, 2008. – 232 с
4. Дубинский И. В. О смысловых изменениях фразеологических единиц в контексте / И. В. Дубинский // Вопросы стилистики. – Изд-во Саратовского ун-та, 1962. – Вып. I. – С. 65-72.
5. Кабачинська С. Не від світу сього. Шевченківський лауреат поет Павло Гірник – про мишей та людей / Світлана Кабачинська // Дзеркало тижня. – 2009. – № 9.
6. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація: Монографія / Ж.В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.
7. Николина Н.А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы: Монография / Наталия Анатолиевна Николина. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2009. – 336 с.
8. Римарук І. Діва Обида: видіння і відлуння / Ігор Римарук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 127 с.
9. Эмирова А.М. Фразеология в поэтической речи / А. М. Эмирова // Вопросы фразеологической стилистики: Сб. науч. статей. – Самарканд, 1983. – С.89-94.

In the article we study the ways of implementation of frazeologizms in poems by Igor Rymaruk and Pavlo Hirnyk. We also specify their specification in the foreshortening of language world outlook of the authors.

Key words: *frazeological unit, poetry, substitution, expansion, contamination, phrazeological hint.*

Отримано: 18.10.2012 р.

УДК 811.161.2'37

Л.М.Марчук

ЛІНГВАЛЬНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ БУДОВИ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «КОСТЮМ» В ТВОРАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗАЇКІВ

Актуальність роботи визначена відсутністю у вітчизняному мовознавстві спеціальних робіт, присвячених означеній темі, що свідчить про необхідність усебічного опису сутності номінування сучасного одягу і взуття, його основних принципів і способів, що є можливим тільки за умови дослідження назв одягу і взуття в різних складових національної мови як єдиного, цілісного явища, комплексного вивчення й установлення загальних закономірностей типів номінації.

Ключові слова: *семантичне поле, функціонально-семантичне поле, номен, костюм, лінгвальний.*

Назви одягу і взуття належать до одних із найдавніших типів номенів, тісно пов'язаних із матеріальною культурою народу, і є в свою чергу одним із виявів особливостей культури. Такі назви становлять в українській мові систему тематичних груп, єдність яких виражається в подібності структурної організації, спільності шляхів мотивації, співвіднесеності з певними реаліями тощо. Науковий аналіз таких груп номенів і в лінгвістичному, і в історичному планах має довгий шлях вивчення. Зауважимо, що етнографи та фольклористи раніше від мовознавців звернули увагу

на назви одягу і взуття (Д.Багалій, І.Вагилевич, Ф.Вовк, І.Георгі, Я.Головацький, Д.Деляфліз, Г.Квітка-Основ'яненко, Г.Левассер де Боплан, Г.Маслова, К.Матейко, О.Шафонський).

В українському мовознавстві назви одягу і взуття в основному досліджено з точки зору їхнього походження (Г.Війтів, В.Горобець, Г.Миронова, М.Худаш тощо), особливостей їхньої діалектної стратифікації (Л.Анісімова, Ф.Бабій, Н.Клименко, Н.Пашкова, Л.Пономар та ін.).

Проте в лінгвістичній літературі немає дослідження семантичного поля «костюм» за допомогою авторських методик на сучасному матеріалі з метою визначення соціальних функцій мовних засобів опису костюма. Лише у 2006 році захищена в Харкові дисертація Г.В. Хмари «Типи номінування одягу і взуття в сучасній українській літературній мові» (функціонально-стильовий аспект), матеріалом якої послуговували «Словник української мови: В 11 томах» (1971–1980), «Великий тлумачний словник української мови» (2002), «Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок» Г. Гримашевич (2003), сучасні словники жаргонної лексики української мови (О. Горбач, Л. Ставицька, С. Пиркало та ін.), іншомовні словники. Окрім того, джерелом роботи стала авторська картотека, яку збирано протягом 1999 – 2005 років з україномовних періодичних видань, державних стандартів термінології, усних виступів, розмов, художніх творів тощо [8, с. 5].

Актуальність статті визначена відсутністю у вітчизняному мовознавстві спеціальних робіт, присвячених означеній темі, що свідчить про необхідність усебічного опису сутності номінування сучасного одягу і взуття, його основних принципів і способів, що є можливим тільки за умови дослідження назв одягу і взуття в різних складових національної мови як єдиного, цілісного явища, комплексного вивчення й установлення загальних закономірностей типів номінації. У сучасному українському (і не тільки українському) суспільстві частково змінилися функції та призначення одягу і взуття, відбувається «інтернаціоналізація» одягово-взуттєвої естетики й етикету, з'явилися абсолютно нові (досі не відомі) технології виготовлення й манери носіння вбрання, виникли нові тканини (якщо раніше одяг вироблявся здебільшого із сукна й домотканого полотна, то сьогодні вибір тканини для пошиття модного й сучасного одягу набагато ширший та різноманітніший: до натуральних тканин долучилася велика кількість штучних тканин, видів хутра, шкіри тощо). Таке пояснюємо економічними змінами в країні, активізацією міжнародних зв'язків, розширенням імпорту (а також асортименту одягово-взуттєвих товарів власне українських виробників), розвитком міжнародного туризму, доступністю великої кількості інформації, що стосується в тому числі культури використання, виготовлення одягу і взуття за кордоном, глобалізацією світового простору. Деякі елементи традиційного вбрання, які дійшли до нашого часу (форма, орнамент, колір), щоразу по-новому об'єднуються в гармонійну цілість. Зі змінами матеріальної культури окремі реалії втрачаються, заступаються іншими, що у свою чергу зумовлює зміни складу номенів одягу і взуття та відношень між одиницями аналізованої тематичної групи: перехід певних назв до пасивного запасу, стирання формальних і семантичних ознак мотивації одягу і взуття чи й повну їх утрату. Водночас з'являються номен на позначення нових реалій, у зв'язку з цим змінюються джерела поповнення тематичної групи, формуються нові способи й моделі номінування одягу і взуття. Тому є нагальна потреба зафіксувати й докладно описати джерела формування, типи (способи, види) сучасного номінування одягу і взуття, виявити основні мовні тенденції в номінуванні та соціологічну функцію номена «костюм» для сучасного українця. Костюм складає частину образу людини, соціальний статус. Спостерігаємо в сучасних текстах такі вислови: *«А остогидлий імідж такого собі дурнуватоого стерва, хоч і корисливого, але корисного, який муσιш надягати, щоб тебе бодай якось сприймали? А ця уніформа у вигляді міні, сережок у пупках і якихось мотузочок на грудях і стегнах ...?»* (Г.Ручай. Жіночий бокс), де одяг створює певний образ, указуючи на професію, чи риси характеру, чи життєву мету людини.

У сучасній лінгвістиці лексико-семантичне поле – це семантикопарадигматичне утворення, що має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу [1, с. 78]. Їхня будова повторює принципову будову багатозначних слів (Ю.Апресян, М.Нікітін).

Семантичне поле може мати такі основні властивості: воно (семантичне поле) інтуїтивно зрозуміле носієві мови; воно автономне та є самостійною підсистемою мови; одиниці семантичного поля пов'язані різними системними семантичними відношеннями; кожне семантичне поле має відношення до інших семантичних полів та в сукупності з ними утворює мовну систему.

В основі теорії семантичних полів лежить уява про існування в мові окремих семантичних груп та про можливість входження мовних одиниць в одну чи кілька таких груп на основі різних відношень: синонімічних, антонімічних тощо.

Така уява про лексичну систему є лінгвістичною гіпотезою, а тому часто стає методом проведення мовного дослідження. Елементи окремого семантичного поля пов'язані регулярними та системними відношеннями, а, отже, усі поля взаємопротиставлені один одному. Семантичні поля можуть перетинатися або повністю поглинатися один одним. Значення кожного слова

найповніше визначається лише в тому випадку, коли відомі значення інших слів того ж поля. Крім того, окрема лексема може мати кілька значень, тобто бути членом кількох полів. Напр.: «*Ногу висмикнула й із жахом дивилася, як смолисто-густа рідина засмоктує червоненький човник, який був щойно її взуттям*» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 56). Лексема **човник** з цього тексту одночасно належить до поля «взуття» (вужчого) та «костюм» у значенні «одяг» (ширшого), а термін **човник** – до кількох полів: «судно», «деталь верстатів».

Семантична ознака, яка лежить в основі семантичного поля, може також розглядатися як понятійна категорія, що співвідноситься з довкіллям та досвідом людини щодо нього. Про відсутність різкого протиставлення семантичних та понятійних полів йде мова в роботах А.В. Бондарка, І.І. Мещанінова та ін. Цьому твердженню не протирічить і факт, що семантичне поле сприймається носіями мови як окреме об'єднання, що співвідноситься з різними галузями людського досвіду, тобто тим, що є психологічно реальним.

Найрозповсюдженішим різновидом семантичного поля є поле парадигматичного типу, одиницями якого є лексеми однієї частини мови та такі, що мають у значенні спільну граматичну сему.

Напр., у тексті: «*Татодосі любить військову форму: для нього немає зручнішої сорочки, аніж військова, а кольору хакі надає перевагу навіть у шкарпетках та домашніх капцях. Він і зараз був в офіцерських штанах з випоротими лампасами*» (Г.Вдовиченко. Хто такий Ігор?) виділяємо колір **хакі**, який може входити як частина до цілого в семантичне поле «колір», так і в семантичне поле «костюм».

Семантичне поле дієслів представимо об'єднанням синонімічних рядів: *розмовляти – говорити – балакати – спілкуватися...; сварити – критикувати...; дразнити – висміювати – жартувати...тощо.*

Прикладом семантичного поля парадигматичного типу може бути така індивідуально-авторська синонімічна група: «*Який він веселий, звабливий і юний, неймовірно приголомшливо-юний поруч зі своїми ровесниками*» (Г.Вдовиченко. Хто такий Ігор?). Елементи семантичного поля об'єднані інтегральною семантичною ознакою «вік», але значення авторських синонімів не тотожне. Одиниці цього семантичного поля різняться диференційними ознаками, напр., веселий – «настрій», звабливий – «зовнішність», юний – «вік», «зовнішність». Крім того, вони відрізняються стилістичними, узуальними, дериваційними та конотативними компонентами значення.

Загальна семантична ознака, що об'єднує елементи конкретного семантичного поля, в інших семантичних полях може функціонувати як диференційна. Напр.: «*Фарбоване волосся, на пухких пальцях зі свіжим манікюром – масивні персні. Мляві видовжені мочки вух, відтягнуті золотими кульчиками з олександритами*» (Г.Вдовиченко. Хто такий Ігор?). Семантичне поле «костюм» має у складі і поняття зачіски (*фарбоване волосся*), і аксесуари (*масивні персні, золоті кульчики з олександритами*) та ін. Інтегральною семантичною ознакою для цього поля буде «зовнішній вигляд», а «аксесуари», які його створюють – диференційною ознакою.

В.В.Жайворонок зазначає, що значення кожної лексичної одиниці зумовлюється її системними відношеннями з іншими мовними одиницями на різних мовних рівнях. Ці відношення визначаються як поняттєвою її природою, так і місцем та роллю лексеми в мовній системі. Як реальна лексема, лексико-семантична і лексико-граматична одиниця слово об'єктивується в лексичній підсистемі мови в усіх можливих своїх проявах і зв'язках (принаймні таким воно постає у загальномовному словнику), а як одиниця функціональна воно характеризується суб'єктивно невичерпними можливостями власної віртуальної реалізації у живому мовленні, що є запорукою невпинного розвитку мовної системи [2, с.32].

Під поняттям «функціонально-семантичне поле» розуміємо групування граматичних і лексичних одиниць, що опираються на певну семантичну категорію, а також різнорівневих засобів мови, що взаємодіють за рахунок спільної семантики. Семантична основа відображає елементи універсального мисленнєвого змісту, який в свою чергу визначається позамовною діяльністю і її відображенням у свідомості людей.

Отже, функціонально-семантичне поле передбачає єдність плану змісту і плану виразу.

Основні чинники лінгвістичного та екстралінгвістичного характеру, які зумовлюють усучасній українській мові лексичне наповнення семантичних полів узагалі та семантичного поля «костюм» частково, як фрагмента лексичної системи, ілюструють складну та специфічну для української мови картину світу. Ми конкретизуємо аспекти різних семантичних груп слів, безпосередньо пов'язаних з формуванням семантичного поля; формуємо загальні принципи конструювання семантичних полів.

Уважаємо лінгвістичними параметрами, що регламентують виділення та опис конкретного семантичного поля та декларують його такі: формування СП відбувається навколо визначеного інтегрального значення, враховуючи об'єктивні зовнішні чинники та реальні можливості дослідника; до складу СП входять ті лексеми, у семантичній структурі яких присутня сема,

яка отримала статус інтегральної для досліджуваної словесної групи; семантична структура конститuentів поля кваліфікується з опертям на словарну дефініцію; відповідно до позиції інтегрального семантичного компонента у змісті лексичної одиниці визначається її місце в структурі СП – в ядерній, центральній або периферійній частині.

Напр., статус інтегральної отримала сема «одяг».

Отже, до ядерної частини відносимо такі семантичні компоненти, як **головний убір, костюм (піджак, спідниця, штани, светр, джинси тощо), сукня, верхній одяг, нижній одяг (білизна), домашній одяг, спортивний одяг, форма та ін.** Наведемо приклади окремих лексем:

- **капелюх**: «Я була на іподромі лише раз у житті, ще школяркою, тому йшла на відкриття сезону як на свято. Через що і стався невеликий прокол у дрес-кодi. Чомусь була впевнена, що жінки на глядацьких трибунах будуть святково вбраними. Та ще й у капелюшках – як на кінських перегонах у британському Аскоті. Однак жінок було небагато, святково виглядали одиниці, а у капелюшках, незважаючи на пекуче сонце, не було нікого, окрім мене. Саме тому вирішила не знімати його – з правдивої соломки, із широкою пісочного кольору стрічкою – хоч і виглядала білою вороною» (Г.Вдовиченко. Хто такий Ігор? 122);
- **пальто**: «...коли вийде з гінекологічного відділення у пом'ятому пальті» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 81);
- **штани**: «Товсті зади обтягнуті секондхендівськими штанами...» (Г.Тарасюк. Мій третій і останній шлюб, 69);
- **костюм, краватка**: «...котрий в охайному костюмі при краватці вів практичні з наукового комунізму...» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 27);
- **сукня**: «Раз на два роки траплялась нагода одягти золоту сукню. Справжню вечірню сукню мезон ля валет, оспівану Вертинським» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 143);
- **уніформа**: «Красуня в льотній уніформі видала їй барвисту книжечку...» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 36);
- **спортивний костюм**: «... а потім жахливо змерзла в своєму тонкому спортивному костюмчику» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 78);
- **халат**: «Вдома, одягнувши свій шовковий бордовий халат (одягаю лиш на врочисті свята), мріяла роздраконеною тигрицею квадратуру квартири» (Г.Тарасюк. Мій третій і останній шлюб, 73);
- **білизна**: «А потім дістала з дна шухлядки запечатані коробочки з найкращою білизною, яку зберігала на якоесь там Весілля» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 87).

До периферійної частини відносимо взуття, аксесуари, зачіску, манікюр, назву матеріалу ядерних та периферійних компонентів семантичного поля «костюм».

Напр.: «А вона була тільки рада, що не побачить знову його матері, від якої доведеться ховати свій саморобний манікюр, свої поношені чобітки (під стілець) і налякані очі провінціалки, що випадково опинилася в родині рафінованих столичних інтелігентів» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 87);

«Мама принесла із суміжної кімнати старого бабусиноного портфеля, де зберігалися декілька скромних золотих прикрас...» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 119).

До екстралінгвістичних чинників належать: 1) соціальні ролі, які зумовлюють специфіку семантичного поля костюм: напр., робочий одяг для різних соціальних шарів – повія та клерк: «Вони сиділи на її ліжку, вона була в робочій білизні, він – у офісному костюмі з краваткою» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 8);

2) звички людини, напр., охайність, скупість, щедрість тощо: «Звідти на весь світ усміхається добре випрасуваний 42-й президент Сполучених Штатів» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 35); «Мені пропотіли онучі військових за верству крізь кирзу і хром смердять» (Г.Тарасюк. Мій третій і останній шлюб, 68); «Шкарпетки я завжди купую на різдвяному ярмарку. Купую блоки по п'ять пар. 60 крон за кожен блок!» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 39);

3) багатство / бідність: «...огортав, щоб не тремтіла, своїм дорожущим мохеровим светром» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 76); «...яка й на власний день народження немає чого вдягти, крім оцих жалюгідних джинсят та базарної вітрівочки» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 55);

4) вік людини: «...прудко втікає від навислої грози дівчинка в яскраво-червоних «кльошах» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 41);

5) культурний прошарок, до якого людина належить, можливо, якась модна течія: «Поряд з ним сиділа вульгарна на вигляд білява жіночка у знадливій сукні на бретельках» (Є.Кононенко. Повії теж виходять заміж, 29);

6) пора року, пора доби, місцевість, місце події: «...типовий пляжний Вовик, середнього зросточку, однак «накачаний», кучерявенький, у синіх плавках-шортах...» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 23);

7) авторське мовлення: наповнення семантичного поля «костюм» залежить від лінгвістичних та позалінгвістичних чинників, серед яких і образ автора, оскільки саме ним через вибір мовних засобів ми маємо різні семантичні поля в художніх текстах. Особливо це виявляється в авторському мовленні: «А також дядько у брезентовій куртці, який гукнув до нього «шнель!» (єдине іноземне слово, яке знав)...» (Є. Кононенко. Повії теж виходять заміж, 21);

8) мода: «Вдягла яскраво-синій спортивний костюмчик, білу курточку. Хвалити Бога, зробила в будівельному загоні на справжні білі кросівочки... Подумала – й перетягла лоба синьою стрічкою, в тон костюмові, щоб здаватися ще сучаснішою...» (Г. Ручай. Жіночий бокс, 93).

Уважаємо лінгвістичними параметрами, що регламентують виділення та опис конкретного семантичного поля та декларують його такі: формування СП відбувається навколо визначеного інтегрального значення, враховуючи об'єктивнізовнішні чинники та реальні можливості дослідника; до складу СП входять ті лексеми, у семантичній структурі яких присутня сема, яка отримала статус інтегральної для досліджуваної словесної групи; семантична структура конститuentів поля кваліфікується з оперттям на словарну дефініцію; відповідно до позиції інтегрального семантичного компонента у змісті лексичної одиниці визначається її місце в структурі СП – в ядерній, центральній або периферійній частині.

До екстралінгвістичних чинників належать: 1) соціальні ролі, які зумовлюють специфіку семантичного поля костюм: напр., робочий одяг для різних соціальних шарів – повія та клерк тощо; 2) звички людини, напр., охайність, скупість, щедрість тощо; 3) багатство / бідність; 4) вік людини; 5) культурний прошарок, до якого людина належить, можливо, якась модна течія; 6) пора року, пора доби, місцевість, місце події; 7) авторське мовлення: наповнення семантичного поля «костюм» залежить від лінгвістичних та позалінгвістичних чинників, серед яких і образ автора, оскільки саме ним через вибір мовних засобів ми маємо різні семантичні поля в художніх текстах; 8) мода.

Семантичне поле «костюм» наповнюється також ресурсами мікрополів «зовнішність людини», «одяг», «головний убір», «взуття», «аксесуари», «піклування про зовнішність» та ін. Причому зовнішніми аксесуарами можуть бути навіть тварини, як у тексті Г.Вдовиченко: «Вона брала Кошича на повідокі йшла гуляти по мікрорайону. Увага хлопців до нашої вітрогонки помітно зростає – пес додавав їй привабливості. Вона навіть одягалась у бежеве й коричневе, щоб ефектніше виглядати поруч зі світлим з шоколадною плямою Кошичем» (Хто такий Ігор?).

Багатий текстологічний та лексикографічний матеріал дозволяє нам провести аналіз семантичного поля «костюм», враховуючи історико-етимологічний, граматичний та стилістичний аспекти.

Список використаних джерел

1. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики / С.П. Денисова – К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичногв ун-ту, 1996. – 294 с.
2. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – №6. – 1999. – С. 32-46.
3. Семантическое поле // Онлайн Енциклопедия Кругосвет// доступ до стор. в Інтернеті: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/SEMANTICHESKOE_POLE.html?page=0,1.
4. Словник української мови. В 11т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
5. Хмара Г.В. Основні ознаки в мотивуванні назв українського одягу/Г.В. Хмара // Рідний край. Науково-публіцистичний художньо-літературний альманах. – Полтава, 2003. – № 2. – С. 74-78.
6. Хмара Г.В. Сучасний стан і перспективи вивчення назв одягу в українській мові /Г.В. Хмара// Вісник Харківського національного університету. – Харків, 2003. – № 583. – С. 60-63.
7. Хмара Г.В. Номінація як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія становлення і сучасність/ Г.В. Хмара// Вісник Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 423-428.
8. Хмара Г.В. Типи номінування одягу і взуття в сучасній українській мові (функціонально-стильовий аспект) / Г.В.Хмара : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. –Харків, 2006. – 16с.

Summary. Urgency of the research work is specified by lack of special works, dedicated to this theme in national linguistics, and that indicates the necessity of overall description of modern clothes and footwear denomination, its main principles and methods, which become possible only after researching of clothes and footwear denominations in different components of national language as the only, integral phenomenon, complex researching and determining of common regularity of denomination types.

Key words: semantic field, functional-and-semantic field, denomination unit, costume, lingual.

Отримано: 14.10.2012 р.